

ЧЫНГЫЗ АЙТМАТОВДУН ЧЫГАРМАЛАРЫНДАГЫ ИНСАН МАСЕЛЕСИНИН БЕРИЛИШИ

Осмоналиева С., Тажибаева Ж.
ЖАМУ, Жалал-Абад шаары

Аннотация

Бул макалада Ч.Айтматовдун чыгармаларындагы жана эпосторундагы инсан маселеси боюнча оозеки жана жазма адабияттарда чагылдырылышы берилет. Изилдөөнүн негизинде бул чыгармалар аркылуу окутуу, тарбиялоо жөмөштүү болоору далилденди.

Annotation to the article

The theme of the work – life and love. Great role in the work of nature and animals around him. In the works of Chingiz Aitmatov image of the animal goes in parallel with the image of man. Article works through Ch. Aitmatov can find becoming as human begins, as well as with the help of these works can be identified positive towards education and training.

Кылымды кылым жаңыртып, жылды жыл жараткан канча бир мезгилде кыргыз эли "Манас" эпосун жаратып, сөзүнө сөз, үнүнө үн кошуп өркүндөтүп келсе, өткөн жүз жылдыкта ааламга Чынгыз Айтматовду берди. Жыйырманчы кылым адабият ааламында "Айтматовдун кылымы, Айтматовдун ааламы" болуп бүт адамзат тарыхына кирди. Кээде ушундайлар да болот, тарых мезгилдин карама-каршыдай көрүнгөн көрүнүштөрүнөн өзүн-өзү жарата берет экен.

Дүйнөлүк маданият айдыңында оозеки адабият өзүнүн таанытып-билдирүүчүлүк милдетин, милдетин гана эмес, жашоо-турмушун бүткөрүп жатканда "Манас" эпосу менен Чынгыз Айтматовдун "жаңы эпосу" дал ушул XX кылымдын туу чокусунда бирин-бири толуктап, бирин-бири улантып, кыргыз элинин оозеки адабияты менен жазма адабиятын дүйнөгө таанытты. Бул жерде эч кандай талаш жок, байыркы жана азыркы кыргыз элинин рухий эрдиги катары саналган "Манас" эпосунун дүйнөгө таанылышы менен Чынгыз Айтматовдун чыгармаларынын ааламды багынтышы мезгилдик жактан айырма болгону менен ал XX кылымга таандык жана ушул кылымдын дүйнөлүк масштабдагы окуялары. Жөн гана эмес, адамзат акыл-эсин таң калтырган байыркы жана азыркы сөзү.

Ошондуктан "Манас" эпосу менен Чынгыз Айтматовдун чыгармаларын бөлүп кароого эч негиз жок, тескерисинче, алар бирин-бири жаратып, толуктап жана улантып турган рухий кенч. Ооба, "Манасты" кыргыз жаратса, кыргызды дүйнө жүзүнө Чынгыз Айтматовдун чыгармалары таанытты.

Мезгилдин өтүшү менен бирге залкар жазуучу, улуу ойчул жана гуманист Ч.Айтматовдун адамдык жана чыгармачылык бейнеси кыргыз эли, түрк дүйнөсү үчүн гана эмес, жалпы эле адамзат үчүн да кадыр-баасы арта берет. Анын инсандык жана сүрөткердик касиеттерине жаш муундар келечекте чыныгы инсан катары баа берип келүүдө.

Өзүнүн замандаштары жана келечек муундары үчүн Ч.Айтматов ааламдык сабакка ээ насаатчы катары жашай берет. Айтматов сыяктуу инсан ар кандай улуттун тарыхында жүз жылда, а түгүл миң жылда бир жаралат.

Ч.Айтматовдун жашоонун маңызы, эртең кыргыздарды эмне күтүп жаткандыгы, көз карандысыз, өз алдынча улут болуу үчүн эмне кылуу керектиги жөнүндөгү ойлору жалпы

кыргыз эли үчүн, Конфуцийдин осуяттары кытайлар үчүн кандай мааниге ээ болсо, дал ошондой мааниге ээ болуп, акыл-ойдун казынасына айланат.

Бүгүнкү күнү кыргыз эли өзүнүн рухий лидеринин үнүн уга билүүсү, жазуучунун өзүнүн чыгармалары менен публицистикасында чагылдырган идеяларын жан дүйнөсүнөн өткөрүшү жана аны сиңириши өтө маанилүү.

Ч.Айтматов сөздүн күчүнө өзгөчө маани берген. Ошондуктан, ал "кыргыз-казак" поэзиясында тээ байыркы мезгилде эле пайда болгон учкул сөздү мисалга тартып, "Сөздөн тышкары Кудай да жок, Аалам да жок", "Сөздөн ашкан дүйнөдө Күч да жок, Жарык да жок", - деп айткан. Сөздүн эбегейсиз кубаты жөнүндө кыргыз элинде: "Өнөр алды-кызыл тил", "Жерди сел бузат, элди сөз бузат", "Бутунан чалынган турат, сөзүнөн чалынган турбайт", - деген макалдар бар экендиги.

Коомдун өнүгүүсүндөгү сөздүн мааниси жөнүндөгү жазуучунун айтканын философ Л.А. Брудный болжолдуу түрдө мындай деп эскерет: "кыргыз элинин өзүн өзү баалоосу, бир топ индивидуалдаштырылышы зарыл".

Индивидуалдуулукка ээ болуу үчүн кыргыз этносу тарыхый инсан катары калыптанышы керек, биз мезгилдин бүктөмүнө кетип, жоголгон кээ бир башка элдердей болбос үчүн, өзүбүздүн кайталангыс өзүнчөлүгүбүздү, өзгөчөлүгүбүздү жоготпошубуз керек. Ушул күнгө чейин өзүбүздүн индивидуалдуулугубузду, өзүнчөлүгүбүздү, адамдын улуттук ар-намысы менен мекенчилдик сезимин ойготууну тарыхыбыздан, улуу "Манас" эпосунан табууга аракет кылып келдик. Тилекке каршы, бул багытта чеке жылытаарлык жылыштарга жетише албадык.

Ачыгын айтканда, биздин рухий казынабыздан улуттук идеяга өзөк болуп берээр эч нерсе таппадык. Баамыбызда мезгил байланышы үзүлүп калгандай: тарыхтын жүрүшүнө таасир тийгизе алган кыргыздын кубаттуу мамлекеттүүлүгүнө ээ болгон учуру менен бүгүнкү учурдун айырмасы өтө чоң. Мына ушулардын баары, биздин индивидуалдуулугубуздун булагын кылымдардын тереңинен издей бербей, аны азыркы учурда өркүндөтүү жана бекемдөө керек деген ойго түртөт.

Буларды биздин экономикалык, илимий жана социалдык-маданий тармактардагы ийгиликтерибиз менен бекемдеп, жарандарга жакшы өлкөдө жашап жаткандыгын сездирип, аны коргоого даяр туруусун калыптандыруу зарыл. Мына ошондо гана бизде улуттук сыймыктануу, өлкөбүздө болуп жаткан жакшылыктарга тиешелүүлүк жана жоопкерчиликтүүлүк сезимдери пайда болот. Мына ошондо ар бирибиз "мен - кыргызмын", - деп айтабыз.

Биздин өлкөдө жашап жаткан башка улуттун өкүлдөрү да кыргыз элине сый менен карап, тилибизди жана байыркы маданиятыбызды урматтайт. Эч кимдин башына өлкөдөн кетип калуу, кыргыз тилин билбөөнү окутуунун мыкты методикасы жоктугуна таяган куру шылтоо ойду бетке тартуу келбейт.

Ошентип, Ч.Айтматовдун "акыл-эсинен ажыраган, ким экендигин унуткан маңкүрт жөнүндөгү" баяны анын олуялыгын ырастап, бүгүнкү турмушубуздан ачык көрүнүүдө жана улуттук трагедия деңгээлине көтөрүлүүдө. Ч.Айтматовдун адамдын, элдин акыл-эси жөнүндөгү тынчсыздануусу бүгүн өзгөчө актуалдуу болуп, жакындап келе жаткан катастрофаны добулбас болуп кагылып, элге жар салууда. Анткени, өлкөдөн тукумду улай турган, улуттук маданий-тилдик мейкиндикти сактай турган жаштар кетишип жатпайбы.

Ч.Айтматов көркөм чыгармалары менен публицистикаларында кыргыз эли, анын менталдуулугу жөнүндөгү чындыкты жеткирүү менен дүйнө кабыл алуу өзгө-чөлүктөрүнө ааламдык түс берди. Ошондуктан булар бардык калкка жакын жана түшүнүктүү болуп калды. Ал өтмүштү, учурду жана келечекти философиялык жана көркөмдүк жактан бир түйүнгө байлап, адамзаттын өнүгүшүнүн маанилүү окуясына айлантты. Мына ушул

ракурстан алганда, биз кыргыздар ким элек, бүгүн кимге айландык жана кайсы жакка бара жатабыз деген суроо пайда болот.

Тарыхта кыргыздар өздөрүнүн өчпөс изин калтырышкандыктары-факт. Буга биздин улуу эпосу буз "Манас" далил, мындагы образдар, кыргыз элинин башын бириктирүүдөгү Манастын эрдиктери далил. Кыргыздардын байыркы эл экендигине дүйнөдө эч ким шек келтирбейт. Бул тууралуу көптөгөн тарыхчылардын изилдөөлөрү, эң биринчи, академик Бартольддун эмгектери жазылган. Өкүнүчтүү болсо да айтып коюучу чындык –бүгүнкү күнү кыргыздар этнос жана улут катары инерттүү абалда турушкандыгы да факт. Мына ушул абалдан улуу философтордун бири В.Гумбольддун сөзү менен айтсак, айрым улуу адамдардын генийлиги гана чыгара алат.

Эгер окумуштуулардын иликтөөлөрүнө таянсак, улуттун генетикалык активдүүлүгүн алып жүрүүчүлөр аз эле болот. Ар бир элдин 5-6 гана пайызын түзөт. Мына ушул адамдар гана өздөрүнүн ишенимдерин сактоого, турмуштук кыйынчылыктарга каршы турууга жөндөмдүү болушат, чыгармачыл ой жүгүртүшөт, өздөрүнүн алдына улуттук маанилүү милдеттерди коюшат жана аларды ийгиликтүү жүзөгө ашыра алышат. Албетте, Ч.Айтматов улуу инсандардын катарына кирет, анын ою менен идеялары кыргыз элинин рухунун байышына күчтүү импульс болуу менен улуттук жана маданий кайра жаралууга түрткү болду, элибизди чыгармачыл энергия менен дүрмөттөө аркылуу жалпы адамзаттык бийиктикке көтөрдү.

Анын дүйнөлүк резонанс жараткан маңкурт жөнүндөгү легендасы жеке адамдарга гана эмес, тарыхый личность катары улутка да тиешелүү. Маңкурт жөнүндө баяндап жатып, Ч.Айтматов улуттун рухий лидери катары бизге ким элек, ким болдук жана багытыбыз кайсы жак экендигин эсибизге салып жатат. Жоломандын энесинин образы аркылуу ал бизге ойдон чыкпас өтмүшүбүздү эске салып, улуттук кайра жаралууга үндөп, улут жана мамлекет катары өзүбүздүн индивидуалдуулугубузду бекемдөөгө чакырат, жол көрсөтүп жатат.

Ошондуктан эркиндикти, Теңир тартуулаган жер менен ата-бабабыз калтырган осуяттарды ыйык сакташыбыз зарыл..

Бүгүнкү күнү Кыргызстанды өз алдынча мамлекет катары дүйнөнүн билүүсү- бул биздин индивидуалдуулук менен өзүнчөлүгүбүздү өнүктүрүүнүн жана бекемдөөнүн биринчи гана кадамы. Ч.Айтматовдун ою боюнча, улуттук маданият менен гана чектелип, аны көкөлөтүп, башка улуттук маданияттарга карама-каршы коюу орду толгус жоготууга алып барат. Бул- улут үчүн коркунучтуу. Улуттун тилдик жана маданий обочолонуу дүйнөлүк цивилизациядан сырт калып, экзотикалык өлкөлөрдүн бирине айлануубузга өбөлгө түзөт.

Ч. Айтматовдун көркөм чыгармачылыгы менен публицистикасынын өзөгүн түзгөн ой – бул евроазиялуулук идеясы. Бул биздин өнүгүүбүздүн магистралдык жолу катары сунушталган. Жибек жолуна жайгашкан Кыргызстандын аймагы тээ байыртадан эле ар түрдүү маданияттын жана эки улуу - Чыгыш менен Батыш маданиятынын тогошуусуна туш болгон. Акыркы жүз жылда батыш маданияты кыргыз аң-сезими менен менталдуулугуна орус тили жана анын маданияты аркылуу кирди. Адегенде Россия, кийин СССРдин тутумунда болуу кыргыз эли үчүн изсиз кеткен жок. Кыргыздардын бир канча муундары өздөрүндө генетикалык деңгээлде жаңы дүйнө тааным менен менталдуулукту иштеп чыкты. Муну дүйнөгө болгон "евразиялык көз караш" деп атоого болот. Мына ушуну жакшы түшүнгөн Ч.Айтматов "Ысык-Көл форумунун" демилгечиси болгон. Буга Чыгыш менен Батыштын ойчулдары, чыгармачыл адамдары келишип, улуттук маданияттын жашоо жөндөмдүүлүгү эмнеде жана жалпы адамзаттык маданий процессти ааламдаштыруунун зарылдыгы эмнеде? - деген суроолорго жооп издешти.

Улуттун жаны, этностун чыгармачыл энергиясы мына ушул эне тилинде жана улуттук маданиятында чагылат. Бекеринен улуттук суверенитет жөнүндөгү ар кандай кыймылдар да мына ушул экөөнү бекемдөөгө үндөө менен башталбайт.

Жыйынтыктап айтканда, этнос катары биздин индивидуалдуулугубуз түпкү улуттун тили менен маданиятынын өнүгүшүнө жагымдуу жагдай жаратылгандыгына көз каранды болот.

Залкар жазуучу жана улуу ойчул Ч.Айтматов тарабынан бизге калтырылган этностун индивидуалдуулугун сактоо менен евразиялуулук идеясы, осуяты биздин керемет жерде жашап жаткан бардык кыргызстандыктардын жыргалчылыгын көзгө туткан ойлонулган, тең салмактуу, акыл-эстүү мамилени талап кылат.

Эпостор боюнча манастын бала чагын сүрөттөөдө төмөндөгүлөргө көңүл буралы

Баланы кармап алалык
башына шире салалык
Алып барып кыйнайлык
Алты зубун калмактын
Аяк башын жыйнайлык

Бул ыр саптарында сөз Манастын бала чагы жөнүндө баратат. Келечекте ушул бала ааламда жок баатыр болуп чыгарын билген калмактар, Манасты бала кезинде эле Маңкурт кылышты ойлонушат, Белгилүү эпосто бул окуя, бул идея өнүктүрүлбөйт. Ч. Айтматов мына ушул шире жөнүндөгү идеяны бир бүтүндөй метафоралык системага айландырып, аны азыркы замандын эң бир курч проблемасынын деңгээлине чейин өнүктүрүп чыгат.

Эпосто башталып улантылбай калган идеялар жазуучунун романдарында чагылдырылат:

М: «Кылым карытар бир күн романында» күнөөсүз баланы кармап чачын кырып, тоонун терисин башына тетири кийгизип тирүүлөй маңкуртка айландырып салышкан. Бул көрүнүштү Найман – Эненин баласы менен болгон сүйлөшүүсүнөн байкайбыз.

Сени эмне кылышкан шордуу ?-деп эне күбүрөдү да кайгыга чыдабай сыздап ыйлады.

Жерди алса болобойбу, мал мүлктү алса блобойбу, анчалык душман экен башты алса болбойбу, - бирок адамдын эс учун алат деген шумдукту ким ойлоп, кимдин колу барды? Мындан башка жер жүзүндөгү кыянатчылык аздык кылдыбы?

Ал кездеги маңкурттук бирөөлөрдүн бийлик кылуусунан же уурдап кетип маңкуртка айландырып кул катары иштетүүсү негиз болсо азыркынын маңкурттары өздөрүнүн эне тилин тааныбай, улуттук өзгөчөлүгүн эстебей чыныгы маңкурт болуп калышууда. Бул 21-кылымдагы эң негизги татаал актуалдуу проблема болууда.

Адамдык сапатты сактап калуу үчүн чыныгы абийир таза адамгерчиликке умтулуп көркөм адабияттагы мыкты сапаттарды окутуу системасына тереңдетип киргизүү маселесине чоң көңүл бурушубуз зарыл жана милдет деп эсептейм.

Адабияттар:

1. Ч.Т.Айтматов “Кылым карытар бир күн”
2. Ч.Т.Айтматов “Тоолор кулаганда”
3. Р.С.Немов “Психология” М.,1999.
4. Ч.Т.Айтматов “Биз дүйнөнү жаңыртабыз, дүйнө бизди жаңыртат”
5. Ч.Т.Айтматов “Кечээ, бүгүн жана эртең”.